

Ustavodajne skupščine. V tem času, od konca zasedanja ZLS pa do 29. novembra, je opravljalo Predsedstvo ZLS DFJ vse posle same skupščine, zlasti zakonodajno delo. Dokončno je bila zgodovinska vloga, ki jo je imela Začasna ljudska skupščina DFJ v konstituiranju nove Jugoslavije, zaključena z začetkom zasedanja Ustavodajne skupščine in proglasitvijo republike — Federativne ljudske republike Jugoslavije, 29. novembra 1945.

Na koncu Kuzmanovićeve knjige je dodan še spisek ljudskih poslancev ZLS DFJ ter imenski sestav njenega predsedništva, odborov, Začasne vlade DFJ, kraljevega namestništva in odbora za razširitev AVNOJ-a. Objavljeni so tudi viri in literatura, ki kaže na resnično temeljit pristop k obravnavani problematiki.

Študija Rajka Kuzmanovića je nedvomno pomemben prispevek k sicer skromnemu obravnavanju obdobja po drugi svetovni vojni. Čeprav gre za pravno-zgodovinsko študijo, je pisana tako, da ni uporabna le za ozek krog strokovnjakov, pravnikov ali zgodovinarjev, marveč lahko nudi vsakomur informacijo o delovanju tega začasnega parlamenta in o celotnem obdobju v katerem je deloval. Hkrati pa je dober pripomoček in vodilo za vse, ki se bavijo s proučevanjem povojne zgodovine, še zlasti pa ljudske oblasti v prvem obdobju po končanem oboroženem boju.

Zdenko Čepič

Duš an Ž eljezn ov, *Rupnikov proces*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, 318 strani.

Druga svetovna vojna se je formalno končala spomladi oziroma poleti 1945. S tem pa seveda nikakor ni rečeno, da je bilo hkrati tudi konec vseh procesov, dogodkov in sprememb, ki so se pričeli s to tragično preizkušnjo večine človeštva. Tu ne mislimo na razne politične probleme, ki še po tridesetih letih niso odloženi *ad acta*, marveč bi se na tem mestu zaustavili predvsem ob vprašanju, ki se je sicer razreševalo po koncu vojne, a je bilo dejansko neke vrste nadaljevanje vojne, saj je še zmeraj šlo za obračunavanje med dvema sprtima stranema. Gre za obračun s krivci za vojno, s krivci za zločine, ki so se dogajali tedaj, ter za obračun z notranjimi nasprotniki po posameznih državah. Ti nasprotniki so bili v glavnem obtoženi in obsojeni za zločin narodnega izdajstva, ob tem pa še za razne vojne zločine, ki so jih neposredno ali pa posredno zakrivali nad svojim narodom v sodelovanju z okupatorji. Tako smo bili v prvih povojnih letih priča vrsti sodnih procesov proti vojnim zločincem oziroma izdajalcem. V mednarodnem merilu gre seveda omeniti predvsem proces v Nürnbergu, procese proti italijanskim ter japonskim zločincem. Procesu proti izdajalcem so bili seveda bolj notranja nacionalna zadeva in njih »intenzivnost« je bila pogosto okrepljena z razrednim in ideološkim obračunom, kar je veljalo posebej za vzhodno Evropo, kjer je na tak ali drugačen način zmagala proletarska revolucija. Na Zahodu so seveda bolj poudarjali moralno plat te zahteve po pravični kazni, šlo je za očiščenje — *épuration*, za izbris narodne sramote, kar je bilo potrebno za uspešen začetek novega nacionalnega razvoja.

Vse to je seveda veljalo tudi za Jugoslavijo, ki se je sicer odlikovala po najuspešnejšem narodnoosvobodilnem gibanju, a žal tudi po najokrutnejših zločinih svojih izdajalcev in kolaboracionistov. Predaleč bi zašli, če bi tudi samo preleteli vso tipologijo tega dogajanja med in po vojni, omenimo samo, da smo tudi pri nas imeli vrsto procesov proti vojnim zločincem in izdajalcem. Nekateri so bili samo proti okupatorskim zločincem, nekateri zgolj proti izdajalcem, imeli pa smo tudi procese, na katerih so se zagovarjali tako tuji kot domači zločinci. Med vsemi temi gre v našem kontekstu omeniti predvsem procesa proti Mihailoviću oziroma Stepincu s sodelavci, bili pa so seveda tudi drugi, manjši procesi.

Podobno je bilo v naši ožji domovini Sloveniji. Proces proti nekaterim okupatorskim zločincem je bil leta 1947, imenovan tudi Rainerjev proces, toda že avgusta 1946 je bil v Ljubljani t.i. Rupnikov proces, na katerem so bili obsojeni glavni krvivci za narodno izdajstvo v Sloveniji, se pravi general Leon Rupnik, škof Gregorij Rožman, domobranski častnik Milko Vizjak, policijski šef Lovro Hacin in minister Miha Krek, poleg njih pa še nacistični rabelj Erwin Rösener. Kot je znano, sta bila Rožman in Krek obsojena v odsotnosti.

Knjiga, ki je povod za naše pisanje, nosi naslov prav »Rupnikov proces« in bi torej na podlagi zgoraj omenjenega poimenovanja morala obravnavati celotni proces oziroma usodo vseh obtožencev. Toda že prvi pogled na vsebino nam pove, da je tukaj treba jemati naslov dobesedno, saj sledimo le življenju in koncu generala Rupnika. Seveda v knjigi nastopajo tudi ostali, saj so več ali manj tesno sodelovali z glavnim obtožencem, kar se je potem odražalo tudi pri samem odvijanju procesa. Avtor tudi ni mogel zato Rupnika obravnavati povsem ločeno od drugih.

O predhodni literaturi, ki bi bila avtorju pri pisanju na razpolago, skoraj ni moč govoriti, razen o publikaciji »Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu«, ki je že leta 1946, torej takoj po procesu, izšla v Ljubljani ter prinesla izvlečke razprave, zraven pa tudi nekaj dokumentov. Take vrste publikacije so bile predvsem informativnega in propagandnega značaja ter so jih izdali npr. tudi ob procesu proti Mihailoviću, Stepincu, v tujini pa omenimo obsežno literaturo, ki je nastala ob in po procesu proti maršalu Pétainu v Franciji. Ob tem gre poudariti, da so se s problematiko režima v Vichyju, osebnosti Pétaina ter procesa proti njemu v povojnih letih ukvarjali že številni publicisti in še številnejši zgodovinarji in celo psihologi v Franciji ter izven nje. Pri nas vsega tega nimamo, razen že omenjenih publikacij ob procesih, medtem ko resnejša znanstvena dela o kolaboracionizmu v Jugoslaviji nastajajo šele zadnja leta. Glede na to je jasno, da se znanstveniki s problematiko procesov še niso spoprijeli, pač pa se pojavljajo nekakšne izboljšane verzije, spominsko ali dokumentarno dopolnjene, publikacij iz leta 1946. Tu gre za dokumentirane spomine Jakova Blaževića, nekdanjega tožilca na procesu proti Stepincu, ki so v slovenščini pred kratkim izšli v Ljubljani pod naslovom »Meč, a ne mir«.

V slovenskih razmerah nekaj podobnega velja za knjigo o Rupnikovem procesu. Pripoved se je sicer osredotočila zgolj okrog Rupnika, a kakovost prikaza procesa ter retrogradnega delovanja obtoženca je po našem mnenju ostala na isti ravni. Izboljšave so v zaokroženosti slike, ki pa zmeraj ostaja na površini.

Nismo opazili nobene kritične analize dokumentov, ki jih avtor tako radodarno citira — kar 91 % teksta predstavljajo citati, izostalo je avtorjevo mnenje, ni niti poskusa kake sinteze, niti polemike s stališči obtožencev, sodnikov, branilcev itd. Navaja dokumente zgolj v »surovem stanju«, zaradi česar bi ob nekoliko drugačni ureditvi knjige iz nje lahko nastal nekaj zbornik dokumentov za proces proti Rupniku. V tem pogledu ta knjiga ne predstavlja napredka glede na publikacijo iz leta 1946, a vendar je od tedaj že poteklo 30 in več let! Koncept je torej zelo zastarel, je pa res, da je vsaj ta solidno realiziran. Z naglino tega ne moremo razložiti, saj vemo, da je avtor večje ali manjše dele teksta že prej objavil po časnikih in revijah, kjer gre predvsem omeniti skoraj integralni tekst v Tovarišu iz leta 1973. Ob tem omenimo, da je takrat objavil tudi veliko število zelo zanimivih fotografij, ki pa jih v naši knjigi ni, čeprav bi bile prav tu izredno zaželjene. S problematiko oziroma samim tekstom je avtor živel torej dolga leta, a vendar ni storil odločilnega koraka v smeri vsaj poskusa popolne monografije ali celo sinteze o osebnosti Rupnika. Priložnost je zamujena, kajti kdo ve, kdaj bo spet izšla knjiga o voditelju slovenske protirevolucije.

Ob tem pa je seveda treba priznati, da vsaj povprečen bralec dobi kar dosti podatkov, in to precej avtentičnih. Avtor je to dosegel z že omenjenim širokopoteznim citiranjem. Tu igrajo glavno vlogo Rupnikova izjava v preiskovalnem zaporu, njegovi medvojni govori ter navajanje razprave. Tu so še drugi citati, ki skupaj z glavnimi dopolnjujejo sliko o izrecni »dokumentarnosti« dela. Tukaj moramo tudi delno oporekati samozavestni trditvi urednika oziroma založbe, da je avtor »s prvič objavljenimi dokumenti s procesa in preiskave razkril podobo štiriletne okupacije Slovenije hkrati s podobo narodnoosvobodilnega boja pri nas«. To je pretirano, saj so bili dokumenti povečini objavljeni ali že leta 1946, ali v knjigah Metoda Mikuža »Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji« ali pa navsezadnje v avtorjevih predhodnih objavah. Izjemo predstavlja, in tu gre pisca zares pohvaliti, uvodni del knjige, ki opisuje Rupnikovo otroštvo, šolanje ter službovanje v času Avstro-Ogrske ter stare Jugoslavije. Tu se res srečamo z novimi dognanji, za kar gre zasluga avtorjevemu delu z (v?) raznimi arhivi po Jugoslaviji in v tujini.

Poudarimo še enkrat, da predvsem pogršamo v knjigi, ki je bila napisana več kot trideset let po procesu, samostojne ocene o pomenu tega dogodka, o Rupniku kot človeku, o problematiki izdajstva in kolaboracionizma nasploh. Ni sintetičnega ali celo teoretskega pristopa. Širši kontekst oziroma čas in prostor, v katerem se je »dogajal« proces, je podan z vsakdanjimi novicami iz dnevnega časopisja, kar je za bralca sicer zanimivo, a vendar za tistega, ki pozna avtorjeve predhodne objave, zaradi ponavljanja že nekam dolgočasno. Problematično je tudi navajanje virov. Res je, da je ponekod, posebej pri manj važnih citatih iz spremnega teksta razvidno, za kakšen dokument gre in kje se nahaja. K podobnemu nas navajajo tudi avtorjeve zahvale raznim arhivskim ustanovam in delavcem ob koncu knjige, saj nam dajo slutiti, kje bi se posamezni dokumenti približno mogli nahajati. Prepričani o vsem tem pa le ne moremo biti. Avtor bi lahko to pomanjkljivost popravil ob minimalnem dodatnem trudu, knjiga pa bi zelo pridobila na avtentičnosti.

Ob koncu tako lahko samo ponovimo, da je pisec glede na uporabljeno metodologijo in glede na očitno zastavljene cilje svojo nalogo sicer solidno opravil, vendar je koncept knjige zastarel in tako vsaj s stališča zgodovinopisja z njo ne moremo biti zadovoljni.

Boris Mlakar

Nadja Maganja, *Trieste 1945—1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Trst 1980, 267 str.

V matičnem slovenskem pa tudi v zamejskem prostoru opazamo v zadnjih letih pospešena prizadevanja zgodovinarjev, da bi osvetlili dogodke po letu 1945. Pri vseh teh težnjah gre za dokaj obširno paleto vprašanj in gledanj na področjih politične, socialne, gospodarske in cerkvene zgodovine, ki tvorijo v svoji celoti že bogat bibliografski korpus in ki uvrščajo slovensko zgodovinopisje — tako po svoji živahnosti kot po metodološki temeljitosti — ob bok najbolj razvitih evropskih zgodovinarskih šol. Iz univerzitetnih delavnic, kjer se ta vprašanja in navedene tematike rojevajo, si tako ideje kot poskusi sintez utirajo pot med širše bralstvo, postajajo last širokih krogov ljudi in prispevajo k rasti kulture naroda v celoti ne glede na državne meje. Ob vsem tem nas še posebno pri slovenskem zgodovinopisju, nanj smo mislili tudi v zgoraj navedenih mislih, prijetno preseneča to, da je v teh prizadevanjih še posebno vitalno v svojih »obrobnihih regijah«, ki so bile v polpreteklem obdobju zunaj državnih meja in kjer so se problemi neprestano kopičili in ustvarjali globoke usedline »zgodovinskega spomina«, ki še dandanes in to v marsičem in marsikje vplivajo na kolektivne odločitve neke skupnosti, dela naroda ali naroda v celoti.

Ne da bi dajali prednosti tej ali oni instituciji, tej ali drugi šoli, pa moramo vendar pri vseh teh prizadevanjih pri vseh iskanjih in preverjanjih pokazati na tiste centre, ki bistveno prispevajo k zgodovinopisnim osvetlitvam povojnega obdobja na Slovenskem in kjer se je debata okrog vprašanj, ki so bila še do včeraj politikum, že premaknila na znanstveni nivo iskanja zgodovinskih zakonitosti nekega obdobja in nekega časa. Gre predvsem za tri centre take obravnave, za ljubljansko univerzo s kolateralnimi inštituti (IZDG, INV idr.), za tržaško s podobnimi inštitucijami (SLORI, Inštitut za odporništvu itd.), in za celovško fakulteto (Raziskovalni inštitut), nekak idealni trikotnik torej, kjer se ta vprašanja — mogoče še na embrionalni, večkrat tudi na osebni ravni — ponajvečkrat izkristalizirajo, čeprav v različnih pogledih. Te raziskave obravnavajo predvsem kronološko izredno zapletene premike meja v prostoru med Panonsko nižino, Alpami in Jadranskim morjem, v prostoru torej, ki pripada slovenskemu narodu, po letu 1945 pomeni tudi politično in državno ustajeno celoto.

Omemba tržaške univerze in sorodnih inštitucij na tem področju ni slučajna, saj se prav tu, na obrobju slovenskega prostora, mnogokrat bijejo in krešejo mnenja, ki kažejo na bistvena protislovja ne toliko historiografskih šol kot pa politične antipode zgodovinarjev, ki zagovarjajo različne legitimistične politične pozicije. Velikokrat se zunanjemu in neprizadetemu opazovalcu tržaškega znanstvenega življenja dozdeva, da živi ta svet v neki praznini, da je tu kulturni